

ДИНАМІКА ОСОБОВОГО ІМЕННИКА м. КІРОВОГРАДА НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Черноус О. В. Динаміка особового іменника м. Кіровограда наприкінці ХVІІІ ст.

У статті встановлено кількість та репертуар чоловічих імен новонароджених мешканців міста в 1790–1795 рр., описано склад спільних для аналізованих зрізів імен та частоту їхнього уживання, з'ясовано статистичну організацію іменника, простежено якісні та кількісні зміни окремих онімів.

Ключові слова: чоловічий іменник, хронологічний зріз, особове ім'я, широковживане ім'я, маловживане ім'я.

Черноус О. В. Динамика личного именника г. Кироваграда в конце ХVІІІ в.

В статье определяются количество и репертуар мужских имен жителей города, рожденных в 1790-1795 гг., описывается состав общих для анализируемых срезов имен и частота их употребления, анализируется статистическая организация именника, прослеживаются качественные и количественные изменения отдельных онимов.

Ключевые слова: мужской именник, хронологический срез, личное имя, часто употребляемое имя, мало употребляемое имя.

Chornous O. V. Dynamics of personal names' system in Kirovohrad at the end of the 18th century

The article sets the number and the list of personal names of newborn male in 1790-1795, describes common names from different chronological periods and analyzes their frequency of use, defines the statistical organization of male names, qualitative and quantitative changes of some names.

Key words: system of male names, chronological period, personal name, commonly used name, infrequent name.

Дослідження регіональних антропонімних систем є одним із перспективних напрямів розвитку вітчизняної ономастики,

підтвердженням чому слугують численні наукові розвідки останніх років, зокрема з питань складу та динаміки особових іменників окремих регіонів, районів, міст і сіл України. З-поміж них чільне місце посідають дисертаційні праці С. Брайченко, Т. Буги, Д. Жмурко, Г. Кравченко, О. Медведєвої, С. Панцьо, Н. Свистун, І. Скорук, П. Чучки та ін., у яких окреслено локальні особливості системи чоловічих та жіночих імен Одещини, Херсонщини, Буковини, Волині, Лемківщини, Закарпаття, м. Донецька, м. Тернополя, м. Хмельницького. Антропонімні уподобання мешканців м. Кіровограда (Єлисаветграда) так само були об'єктом наукового дослідження, зокрема наразі встановлено склад, загальні закономірності й специфіку розвитку іменника міста в ХХ ст. Водночас фактичні матеріали XVIII та XIX століть ще потребують ґрунтовного наукового вивчення для виявлення динаміки особового іменника м. Кіровограда на широкому хронологічному тлі. У зв'язку з цим вважаємо аналіз якісних і кількісних характеристик системи особових імен єлисаветградців кінця XVIII ст. доцільним і своєчасним.

Метою наукової розвідки є виявлення складу чоловічого іменника м. Кіровограда (Єлисаветграда) у 1790–1795 рр. та аналіз його динаміки впродовж означеного хронологічного періоду. Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне виконати такі завдання: установити кількість та репертуар чоловічих імен новонароджених мешканців міста в кожному з аналізованих хронологічних зрізів, описати склад спільних для аналізованих зрізів імен та частоту їхнього уживання, з'ясувати статистичну організацію іменника, простежити якісні та кількісні зміни окремих онімів.

Джерельною базою дослідження слугували метричні книги про народження православних церков м. Єлисаветграда Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області: Церква Покрови Пресвятої Богородиці (Ф. 345), Церква на честь Володимирської ікони Божої Матері (Ф. 349). Матеріли про новонароджених Собору Успіння Божої Матері (Ф. 160), починаючи з 1775 р., вважаються унікальним документом, саме тому лишаються поза доступом.

Аналізований архівний матеріал містить інформацію про 179 новонароджених хлопчиків, зареєстрованих упродовж 1790-1800 рр. Для їх іменування було використано 71 чоловіче ім'я. Підкреслимо, що записи в архівних джерелах найчастіше відповідають тогочасним вимогам до їхнього оформлення, проте укладачам не вдалося повністю уникнути варіювання. За нашими спостереженнями майже кожна з місцевих церков застосовувала власну «традицію» графічного запису тих чи тих імен, що

спричинило появу кількох варіантів тих самих онімів у метричних книгах. Тож у роботі з метою уніфікації зібраного матеріалу використовуємо сучасні офіційні варіанти, пропоновані українськими ономастичними словниками, зокрема такими: «Словник українських імен» (2005) І. Трійняка, «Власні імена людей» (2005) Л. Скрипник, Н. Дзятківської. При цьому завжди надаємо перевагу тому з наявних офіційних варіантів, який трапляється в метричних книгах м. Єлисаветграда, навіть у тому разі, якщо словники подають його з позначенням «рідковживане» чи «рідкісне, рідко». Саме цим пояснюється вибір на користь варіантів *Антоній, Артемій, Афанасій, Дорофій, Захарій, Ігнатій, Йосиф, Корнелій, Леонтій* тощо замість коротких сучасних форм на кшталт *Антон, Артем, Дорош, Захар, Гнат, Корнело, Леонт*.

У метричній книзі про народження Церкви Покрови Пресвятої Богородиці м. Єлисаветграда за 1790 р. містяться відомості про чотирьох новонароджених хлопчиків – *Дениса, Євтропія, Івана та Харитона*. Зафіксовані оніми якісно відрізняються за частотністю вживання. Так, онім *Євтропій*, на відміну від решти імен І хронологічного зрізу, рідко трапляється в православному церковному календарі (святцях), тож вірогідність того, що воно в перспективі могло перетворитися на найуживаніше або широкоживане, є низькою. На користь цього свідчить той факт, що в матеріалах 1790-1795 рр. воно трапляється лише один раз – у 1790 р. Підтвердженням можуть бути також українські ономастичні словники, у яких чоловіче ім'я *Європій* зазначається як рідковживане [1, с. 258; 2, с. 127].

II хронологічний зріз (1791 р.) позначений кількісними та якісними змінами. Зокрема місцевий іменник поповнили 12 особових чоловічих імен: *Василь, Григорій, Матвій, Микола, Михайло, Олексій, Семен, Степан, Терентій, Федір, Федот, Феодосій*. З попереднього року в антропонімній системі продовжує функціонувати лише одне ім'я – *Іван*, тоді як інші номени є новими в іменному фонді аналізованого періоду. Їхня частка становить 92%. Найактивнішим антропонімом 1791 р. є *Степан*, використане для іменування елисаветградців двічі. Решта імен мають по одному носію.

Починаючи з 1792 р., новонароджених реєструють також у Церкві на честь Володимирської ікони Божої Матері м. Єлисаветграда, тож на цьому хронологічному зрізі зафіксовано двічі більше осіб чоловічої статі – 32. Як наслідок, розширюється репертуар особових імен та поступово формується основа іменного фонду елисаветградців наприкінці XVIII ст. Так само, як і раніше, при хрещенні для новонароджених хлопчиків обиралися лише ті імена, що були записані у святцях, зокрема цього року

до актових записів потрапили оніми *Ананій, Артемій, Василь, Володимир, Григорій, Євтихій, Іван, Іларіон, Ілля, Йосиф, Корнелій, Логвин, Микита, Михайло, Мойсей, Олексій, Павло, Пантелеймон, Петро, Прокопій, Степан, Федір, Хома, Яків* (24 номені).

Порівнюючи реєстр особових імен 1792 р. із записами попередніх хронологічних зрізів, констатуємо 17 нових для аналізованого періоду чоловічих наймень: *Ананій, Артемій, Володимир, Євтихій, Іларіон, Ілля, Йосиф, Корнелій, Логвин, Микита, Мойсей, Павло, Пантелеймон, Петро, Прокопій, Хома, Яків*. Такий високий кількісний показник свідчить про значний темп оновлення місцевого іменника – 71 %. До того ж на цьому етапі спостерігаємо лише 6 антропонімів, що трапляються у фактичних матеріалах два роки поспіль: *Василь, Григорій, Михайло, Олексій, Степан, Федір*.

Стійким уживанням вирізняється ім'я *Іван*, зафіксоване в актових записах 1790 р., 1791 р. та 1792 р. Популярність цього антропоніма пояснюється насамперед високою частотністю вживання в православному церковному календарі (святцях) та подекуди консервативністю місцевого духівництва при виборі імені з-поміж кількох можливих.

Узагальнено статистичну організацію іменника м. Єлисаветграда на III хронологічному зрізі можна подати так: найуживаніші імена – *Василь* та *Олексій* (кожне наймення має 3-х носіїв, частка яких у межах контрольного зрізу складає 9 %), широкоживані – *Іван, Іларіон, Микита, Федір* (2 носії / 6 %), маловживані – *Ананій, Артемій, Володимир, Григорій, Ілля, Євтихій, Йосиф, Корнелій, Логвин, Михайло, Мойсей, Павло, Пантелеймон, Петро, Прокопій, Степан, Хома, Яків* (1 носій).

Четвертий хронологічний зріз (1793 р.) нараховує 40 фіксацій у метричних записах. Цього року в місті функціонувало 27 чоловічих імен: *Василь, Григорій, Давид, Данило, Дмитро, Єфим, Іван, Леонтій, Лука, Марко, Михайло, Наум, Олександр, Олексій, Павло, Пилип, Платон, Полікарп, Сава, Севастіан, Семен, Сергій, Сила, Терентій, Трохим, Федір, Яків*. Аналіз особового іменника 1793 р. засвідчує відчутні зміни в антропонімній системі м. Єлисаветграда. Ідеться насамперед про якісне оновлення його складу на 67,5 % за рахунок онімів, які вперше, починаючи з 1790 р., були надані новонародженим елисаветградцям: *Антоній, Данило, Дмитро, Єфим, Леонтій, Лука, Олександр, Пилип, Платон, Полікарп, Сава, Сергій, Сила, Трохим* (18 онімів). Значно менше номенів, які вже траплялися в I–III хронологічних зрізах: *Василь, Григорій, Іван, Михайло, Олексій, Павло, Семен, Терентій, Федір, Яків* (10 онімів).

Змін зазнає також статистична організація чоловічого іменника 1793 р.

Так, найчастіше цього року вживають імена *Григорій, Михайло* та *Пилип*, кожне з яких має 3-х носіїв (8 %). Лідери ж попереднього хронологічного зрізу *Василь* та *Олексій* увійшли до складу широковживаних та маловживаних онімів відповідно. Загалом статус широковживаного отримали лише 6 антропонімів: *Василь, Іван, Леонтій, Павло, Трохим, Федір* (2 носії / 5 %). Оними *Іван* та *Федір* належали так само до широковживаних на попередньому етапі. Кількісно найбільшою є група маловживаних онімів, до складу якої увійшли 19 імен: *Антоній, Давид, Данило, Дмитро, Єфим, Лука, Марко, Наум, Олександр, Олексій, Платон, Полікарп, Сава, Севастіан, Семен, Сергій, Сила, Терентій, Яків* (1 носії).

Упродовж 1794 р. у місцевих церквах зареєстровано народження 41 хлопчика, що незначною мірою різняться з попереднім роком. Проте коло використаних для іменування антропонімів зменшується до 21: *Авакум, Андрій, Антоній, Борис, Василь, Гаврило, Григорій, Ємільян, Єфим, Іван, Кузьма, Никифор, Олександр, Павло, Панкратій, Петро, Проконій, Трохим, Федір, Харитон, Яків*. Таке обмеження репертуару пояснюємо поступовим формуванням основи фонду імен елісаветградців, адже до її складу на V хронологічному зрізі потрапили ті чоловічі імена, які широко вживатимуться на території міста в наступні десятиліття, обслуговуватимуть значну кількість носіїв, а деякі з них здобудуть статус найбільш популярних у ХХ ст. У 1794 р. повторно фіксуються оними *Антоній, Василь, Григорій, Єфим, Іван, Олександр, Павло, Петро, Проконій, Трохим, Федір, Харитон, Яків*. Саме вони кількісно переважають ті номени, що потрапили до місцевого антропонімікону 1790–1800 рр. уперше. До останніх зараховуємо лише 8 імен. Це такі: *Авакум, Андрій, Борис, Гаврило, Ємільян, Кузьма, Никифор, Панкратій*. Отже, на V хронологічному зрізі темп оновлення іменника значно сповільнюється до 38 %.

Статистична організація іменника 1794 р. репрезентована двома групами. До складу групи широковживаних імен увійшли чоловічі антропоніми *Андрій, Антоній, Василь, Григорій, Іван, Кузьма, Павло, Петро*. Незважаючи на те, що кількісно вони поступаються групі маловживаних, частка новонароджених хлопчиків-носіїв цих імен є досить високою – 71 %. 3-поміж них абсолютним лідером за кількістю уживань є ім'я *Іван* (7 осіб / 17 %). Зауважимо, що саме з 1794 р. цей антропонім не лише стабільно функціонує в антропонімній системі м. Єлісаветграда, а й нарощує частотність уживання порівняно з іншими номенами. Другим за популярністю цього року було ім'я *Григорій* (6 носіїв / 15 %), третім – *Андрій* (4 носії / 10 %). Нагадаємо, що онім *Григорій* ще попереднього року мав високу частотність уживання, тоді як

ім'я *Андрій* було вперше зафіксовано в зібраних матеріалах. У 1794 р. тричі (7 %) використовувалися наймення *Антоній* і *Павло*. На попередньому зрізі онім *Антоній*, навпаки, не вирізнялося з-поміж інших популярністю й мало лише одного носія. Так само збільшилася кількість уживань імені *Павло*. Меншою мірою 1794 р. репрезентовані оніми *Василь*, *Кузьма*, *Петро* (2 носії / 5 %). Група маловживаних імен цього року нараховує лише 12 імен: *Авакум*, *Борис*, *Єміліан*, *Єфим*, *Никифор*, *Олександр*, *Панкратій*, *Прокопій*, *Трохим*, *Федір*, *Харитон*, *Яків* (1 носій).

До складу чоловічого іменника VI хронологічного зрізу (1795 р.) увійшли 34 оніми: *Антоній*, *Афанасій*, *Василь*, *Григорій*, *Данило*, *Денис*, *Євдоким*, *Євстрат*, *Захарій*, *Йосиф*, *Іван*, *Ігнатій*, *Іларіон*, *Каленик*, *Кирило*, *Лука*, *Меркурій*, *Микита*, *Микола*, *Назар*, *Никифор*, *Олександр*, *Олексій*, *Павло*, *Пилип*, *Прокопій*, *Роман*, *Семен*, *Степан*, *Тимофій*, *Трохим*, *Федот*, *Яким*, *Яків*. У результаті порівняння з попереднім періодом нами встановлено, що система імен оновилася лише на 35 %, тобто темп оновлення місцевого іменника продовжував сповільнюватися. Зокрема, у 1795 р. фіксуємо лише 12 нових онімів: *Афанасій*, *Євдоким*, *Євстрат*, *Захарій*, *Ігнатій*, *Каленик*, *Кирило*, *Меркурій*, *Назар*, *Роман*, *Тимофій*, *Яким*. Тоді як із попередніх зрізів залишилося 22 імені: *Антоній*, *Василь*, *Григорій*, *Данило*, *Денис*, *Іван*, *Іларіон*, *Йосиф*, *Лука*, *Микита*, *Микола*, *Никифор*, *Олександр*, *Олексій*, *Павло*, *Пилип*, *Прокопій*, *Семен*, *Степан*, *Трохим*, *Федот*, *Яків*.

Характерною особливістю VI хронологічного зрізу є широкий репертуар антропонімів для іменування порівняно невеликої кількості новонароджених. Як наслідок, 24 хлопчики є носіями одного з означених імен: *Антоній*, *Василь*, *Данило*, *Денис*, *Євдоким*, *Євстрат*, *Захарій*, *Йосиф*, *Ігнатій*, *Іларіон*, *Каленик*, *Кирило*, *Лука*, *Меркурій*, *Назар*, *Олександр*, *Пилип*, *Прокопій*, *Роман*, *Степан*, *Трохим*, *Федот*, *Яким*, *Яків*. Чоловічі наймення *Афанасій*, *Григорій*, *Микита*, *Микола*, *Никифор*, *Павло* та *Семен* використовувалися в 1795 р. двічі (4 %). По три фіксації (6 %) у фактичних матеріалах цього року мають два номени – *Олексій* і *Тимофій*. Проте найбільш популярним для іменування лишається онім *Іван*, кількість носіїв якого є стабільно найвищою в рейтингу – 4 (8 %).

Аналізуючи динаміку особового іменника м. Єлисаветграда 1790–1795 рр., вважаємо за необхідне узагальнити одержані результати. По-перше, темпи оновлення системи чоловічих імен поступово сповільнюються: 1791 р. – 92 %, 1792 р. – 71 %, 1793 р. – 67,5 %, 1794 р. – 38 %, 1795 р. – 35 %. При цьому закономірно збільшується частка особових імен, які переходять з одного хронологічного зрізу до іншого та формують у такий спосіб основу

фонду чоловічих імен елісаветградців наприкінці XVIII ст.

У межах чоловічого іменника 1790–1795 рр. виокремлюємо кілька груп особових імен залежно від їх фіксації на контрольних зрізах. Першу групу репрезентує лише одне ім'я *Іван*, що вживалося номінаторами на всіх хронологічних зрізах. За традицією в ономастичній літературі називаємо його стійким. До другої групи зараховуємо 27 антропонімів, що трапилися в кількох зрізах. За результатами дослідження можемо стверджувати, що динаміка вживання кожного з них є різною. Так, упродовж п'яти років поспіль для іменування новонароджених використовувалися оніми *Василь* і *Григорій*. На чотирьох хронологічних зрізах функціонували чоловічі наймення *Олексій*, *Павло*, *Федір*, *Яків*. Особові імена *Антоній*, *Михайло*, *Олександр*, *Прокопій*, *Семен*, *Степан*, *Трохим* зафіксовані в матеріалах трьох років. Кількісно переважають номени, виявлені на двох хронологічних зрізах: *Данило*, *Денис*, *Єфим*, *Іларіон*, *Йосиф*, *Лука*, *Микита*, *Микола*, *Никифор*, *Петро*, *Пилип*, *Терентій*, *Федот*, *Харитон*. Оніми, що належать до обох груп, на нашу думку, становлять основу іменного фонду елісаветградців наприкінці XVIII ст. Найбільшою за обсягом є група особових імен, що трапляються в метричних записах лише один раз упродовж шести років. У її складі функціонують 43 номени: *Авакум*, *Ананій*, *Андрій*, *Артемії*, *Афанасій*, *Борис*, *Володимир*, *Гаврило*, *Давид*, *Дмитро*, *Євдоким*, *Євстрат*, *Євтихий*, *Євтропій*, *Єміліан*, *Захарій*, *Ігнатій*, *Ілля*, *Каленик*, *Кирило*, *Корнилій*, *Кузьма*, *Леонтій*, *Логвин*, *Марко*, *Матвій*, *Меркурій*, *Мойсей*, *Назар*, *Наум*, *Панкратій*, *Пантелеймон*, *Платон*, *Полікарп*, *Роман*, *Сава*, *Севастіан*, *Сергій*, *Сила*, *Тимофій*, *Феодосій*, *Хома*, *Яким*.

Прикметною ознакою місцевого антропонімікону є коливання кількості носіїв, яких обслуговують найуживаніші на різних хронологічних зрізах чоловічі наймення: 1792 р. – *Іван* (8%), 1793 р. – *Іван* (17%), 1794 р. – *Григорій*, *Михайло*, *Пилип* (8%), 1795 р. – *Іван* (8%).

Як засвідчують одержані результати, особовий іменник м. Кіровограда (Елісаветграда) 1790–1795 рр. виявляє низку особливостей у плані його розвитку й функціонування та потребує подальшого вивчення, зокрема докладного аналізу динаміки окремих онімів у межах визначеного періоду.

Література

1. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – [3-є вид., випр.]. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.
2. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2015 р.